

CICERONO KETVIRTOJI FILIPIKA: MONOLOGO VIRSMAS DIALOGU

Audronė Kučinskienė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros lektorė

Cicerono keturiolika *Filipikų*, pasakytų¹ tarp 44 m. pr. Kr. rugsėjo 2 d. ir 43 m. pr. Kr. balandžio 21 d., yra paskutiniosios garsiojo oratoriaus kalbos, tapusios viena iš svarbiausių priešasčių, nulėmusios ir jo mirtį. Nors pasakytos skirtingoms auditorijoms ir atsiliepia į skirtingas politines situacijas, visos jos yra vienijamos bendros temos: oratoriaus pasipriešinimas Marko Antonijaus siekiam užgrobti valdžią respublikoje po Julijaus Cezario nužudymo. Pavadinti kalbas *Filipikomis* pagal Demostenos kalbas, pasakytas prieš Makedonijos karalių Filipą, buvo paties Cicerono sumanymas ir galbūt tam tikras pokštas. 43 m. pr. Kr. balandžio 1 d. Brutus iš Dirachijo rašė: „Sutinku, kad jos būtų vadinamos *Filipikomis*, kaip tu kažkuriame laiške juokaudamas rašei“². Be to, Brutus sakosi skaitęs sausio pirmąją pasakytą Cicerono kalbą (*quarum altera Kal. Ian. usus es*), t. y. *Penktąją filipiką*, ir kalbą, kurioje kalbama apie Bruto laišką (*altera de litteris meis, quae habita est abs te contra Calenum*), t. y. *Dešimtąją filipiką* (Cic. *Ep. Brut.* 3. 4). Tai

rodo, kad *Filipikos* buvo publikuotos ir cirkuliavo rašytiniu pavidalu netrukus po jų žodinio atlikimo. Tačiau manoma, kad Cicerono parengtą rinkinį sudarė ne keturiolika kalbų, kurias šiandien įprasta vadinti *Filipikomis*, bet dvylika. Kaip teigia mokslininkai, pirmosios dvi kalbos tematiškai atskyla nuo viso rinkinio, tuo tarpu į *Trečiąją filipiką* jau įeina pagrindinės Demostenos *Filipikų* temos, kurios toliau nuolat atkartojamos iki pat *Keturioliktojos filipikos*³. Be to, dvylikos *Filipikų* (nuo II iki XIV) rinkinys atliepia dvylika *orationes consulares*, kurias pats Ciceronas 60 m. pasirūpino išleisti kaip savo konsulavimo metų pamin-

³ Wilfried Stroh, „Ciceros Philippische Reden. Politischer Kampf und literarische Imitation“, In.: Martin Hose (Hrsg.), *Meisterwerke der antiken Literatur. Von Homer bis Boethius*, München: Verlag C. H. Beck, 2000, 76–102; George A. Kennedy, *The Art of Rhetoric in the Roman World 300 B. C.–A. D. 300*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1972, 268–274. Apie Cicerono ir Demostenos *Filipikų* teminį ir stilistinį panašumą žr. Cecil W. Wooten, *Cicero's Philippics and Their Demosthenic Model. The Rhetoric of Crisis*, Chapel Hill–London: The University of North Carolina Press, 1983; Wilfried Stroh, „Die Nachahmung des Demosthenes in Ciceros Philippiken“, *Éloquence et rhétorique chez Cicéron*, Entretiens sur l'Antiquité Classique, vol. 28, Publiées par W. Ludwig, Vandoeuvres–Genève: Fondation Hardt, 1982, 1–31, discussion 32–40; Jon Hall, „The Philippics“, In.: *Brill's Companion to Cicero. Oratory and Rhetoric*, ed. by James M. May, Leiden–Boston–Köln: 2002, 273–304.

¹ Žodis „pasakytą“ netaikytinas *Antrajai filipikai*, kuri niekada nebuvo pasakytą žodžiu, bet publikuota kaip politinis pamfletas.

² *iam concedo ut vel Philippici vocentur, quod tu quam epistula iocans scripsisti.* (Cic. *Ep. Brut.* 3. 4). Čia ir toliau citatos paryškintos ir išverstos darbo autorės.

klą, jų skaičių parinkdamas pagal analogiją su Demostenio *Φιλίππικὸν λόγους* (Cic. Att. II, 1, 3)⁴.

Ketvirtoji filipika, kurios lietuviškas vertimas čia publikuojamas pirmą kartą⁵, buvo pasakyta Forume 44 m. pr. Kr. gruodžio 20 d., kaip spontaniškas Cicerono kreipimasis į liaudį, pasibaigus senato posėdžiui ir referuojant jame priimtus sprendimus⁶. Labai ekspresyvi ir pasižyminti ypatingu santykiu su publika, *Ketvirtoji filipika*, mūsų manymu, puikiai iliustruoja oratoriaus kalbos dialogiškumo fenomeną, kurį ir aptarsime šiame straipsnyje.

Svarbus oratoriaus kalbos ypatumas, priartinantis ją prie dialogiško kalbėjimo, yra tas, kad ji visada turi konkretų adresatą, į kurį kreipiamasi antruoju asmeniu. Taigi oratoriaus kalba stilistiškai nėra neutralus monologas, sakomas trečiuoju asmeniu, vengiant asmeniškumo bei emocionalumo ir visą dėmesį sutelkiant į pranešimo nuoseklų išdėstymą (kaip vadinamojoje akademinėje kalboje, paskaitoje). Sakantis kalbą oratorius kreipiasi antruoju asmeniu ir siekia emociškai paveikti klausytoją,

⁴ *fuit enim mihi commodum, quod in eis orationibus quae Philippicae nominantur enituerat tuus ille civis Demosthenes et quod se ab hoc refractariolo iudiciali dicendi genere abiunxerat ut σεμνότερός τις ἐν πολιτικώτερος videretur, curare ut meae quoque essent orationes quae consulares nominarentur.* „Kaip kad tavo bendrapilietis Demostenas sublizgėjo savo kalbomis, vadinamomis Filipikomis, ir nutolo nuo argumentuotos teismo iškalbos, kad pasirodytų didingesnis bei visuomeniškesnis, taip ir man atrodė naudinga pasirūpinti išleisti keletą kalbų, kurios vadinsis Konsulinėmis.“

⁵ Ligi šiol į lietuvių kalbą išversta tik *Keturioliktoji filipika*. Žr. Markas Tulijus Ciceronas, *Kalbos*. Vilnius: Pradai, 1997, 230–245. Vertė Audronė Kučinskienė.

⁶ Tik *Ketvirtoji* ir *Šeštoji Filipikos* pasakytos liaudies susirinkime, visos kitos – senate. *Antroji filipika*, publikuota kaip politinis pamfletas, irgi imituoja senate pasakytą kalbą. *Ketvirtoji* ir *Šeštoji Filipikos* iliustruoja trumpas kalbas, Romos senatorių dažnai sakytas *ad hoc* ir paprastai nepublikuojamas. Galima manyti, kad įtraukti jas į *Filipikų* rinkinį galėjo paskatinti Cicerono noras įamžinti liaudies jam rodytą pritarimą bei palaikymą (Jon Hall, *Op. cit.*, 275).

įtraukti jį į kalbos procesą, todėl tokiam monologe slypi neribotos galimybės panaudoti dialogo elementus. Santykis su konkrečiu klausytoju, dėmesys jam atsispindi pačioje retoriškos kalbos išorinėje sąrangoje. Anot M. Bachtino, tai retoriką priartina prie buitisko dialogo, nes abiem būdinga atvira ir kompoziciškai išreikšta orientacija į klausytoją bei į jo atsaką⁷.

Mokslininkai yra atkreipę dėmesį į šį fenomeną ir aptarę kai kuriuos Cicerono kalbų atvejus, tačiau kaip tik *Ketvirtoji filipika* nesulaukė reikiamo dėmesio. Wilfriedas Olbrichas teigia, jog monologo pavertimas dialogu turi didžiulę komunikatyvinę reikšmę. Oratoriaus pastangos aktyvuoti publiką ir sukelti norimas jos emocijas bei reakcijas gali labai prisidėti prie kalbos įtikinamumo⁸. J. Lucasas aptaria Cicerono retorikos teorijoje keliamus reikalavimus oratoriui gerai pažinti publikos psichologiją ir įgyvendinti vieną iš svarbiausių oratoriaus tikslų – *movere*, t. y. sukelti norimus jausmus. Aptardamas moralinį šio reiškinių aspektą, Cicerono galią valdyti publiką mokslininkas lygina su tokiais garsiais XX a. oratoriais kaip Hitleris ir Goebbelsas⁹. Viktoras Pöschlis, lygindamas Cicerono kalbas su dramos kūriniais, pabrėžia, jog kalba orientuojasi į publiką kaip į dialogo partnerį. Ji yra potencialus dialogas, galintis pereiti į tikrą dialogą, stebint ir provokuojant publikos reakcijas, reaguojant ir atsakant į pritarimo ar nepritarimo išraiš-

⁷ Михаил М. Бахтин, *Вопросы литературы и эстетике*, Москва: Художественная литература, 1975, 94.

⁸ Wilfried Olbrich, „Die vergebliche Beschwörung von Einheit und Freiheit. Ciceros sechste Philippische Rede“, in Gerhard Jäger, *Rede und Rhetoric im Lateinunterricht. Zur Lektüre von Ciceros Reden*, Bamberg: C.C. Buchners Verlag, 1992, 109–122.

⁹ J. Lucas, „La relation de Cicéron à son public“, *Ciceroniana. Hommages à Kazimierz Kumaniecki*, publiés par Alain Michel et Raoul Verdrière. Laiden: E. J. Brill, 1975, 150–159.

kas, panaudojant jas savo tikslams¹⁰. Autorius palieka galimybių oratoriaus improvizacijai – sakant kalbą atsižvelgti į klausytojų reakciją ir spontaniškai į ją reaguoti. Haroldas C. Gotoffas pažengia dar toliau. Jis teigia, kad kiekvienoje kalboje oratorius kuria savitą komunikacinę situaciją, atsižvelgdamas į publikos reakciją, numatydamas ją ir tam tikru mastu kurdamas norimą auditorijos atsaką. Puikiai mokėdamas valdyti auditoriją, įgudęs oratorius gali iš anksto numatyti galimą jos reakciją, išprovokuoti ją ir, tuo pasinaudodamas, kurti sau palankią situaciją. Kitaip tariant, siekdamas dramatinio efekto, gali iš anksto surežisuoti norimą situaciją¹¹. Net jei oratorius nesulaukia norimos reakcijos, jis ir tokią situaciją gali pakreipti savo naudai. Pavyzdžiui, *Pirmojoje katilinarijoje* senatorių tylėjimą, kuris turbūt yra priešiško ženklo jam pačiam, *homini novo*, Ciceronas interpretuoja kaip priešiško Katilinai ženklą (*Cat I*, 20). Lygiai taip kalboje *Už Rabirijų* priešiškus publikos šūksnius oratorius interpretuoja sau palankiu būdu (*Rab. perd.* 18)¹².

Cicerono kalbose nėra itin gausu pavyzdžių, kai oratorius pasinaudoja auditorijos ar vieno asmens neverbaline (gestai, išraiška, elgsena ir kt.) arba verbaline (šurmulys, šauks-

mai ir kt.) reakcija, kuri, inkorporuota į kalbos tekstą, leidžia pasiekti norimą efektą¹³. Vienais atvejais ji tinkama kaip charakterizavimo priemonė. Pavyzdžiui, kalboje *Už Sekstą Roscijų iš Amerijos*, norėdamas parodyti, kad kaltintojas Erucijus išūliai įtikėjęs lengva bylos baigtimi, Ciceronas vaizduoja niekinamai atsainų jo elgesį gynėjo atžvilgiu (*Rosc. Am.* 59–61). Kalboje *Už Fontėjų*, patetiškai prabilus apie kaltinamojo seserį vestalę, liksiančią be brolio užtarėjo, Fontėjus, šis narsus karys, apsipila ašaromis (*Font.* 48)¹⁴. Kitais atvejais spontaniškai kilusi (bent jau taip oratoriaus pateikiama) publikos reakcija, įtraukta į kalbos tekstą, funkcionuoja kaip dialogo replika, leidžianti toliau plėtoti norimą mintį.

Nega, nega nunc equiti Romano, homini honesto, iudici tuo credi oportere! Circumpicit, aestuat, negat nos Cluvi testimonium recitatuos. Recitabimus. Erras; inani et tenui spe te consolaris. Recita testimonium T. Manili et C. Lusci Ocreae [...] (*Rosc. com.* 43)¹⁵.

Gratificatur mihi gestu accusator: inscientem Cn. Pompeium fecisse significat, – quasi vero levius sit, cum in tanta re publica versere et maximis negotiis praesens, facere aliquid quod scias non licere, quam omnino non scire quid liceat! (*Balb.* 14)¹⁶

¹³ Išskirtume šiuos pavyzdžius: neverbalinė reakcija: *Rosc. Am.* 59–61; *Rosc. com.* 43; *Font.* 48; *Balb.* 14; *Rab. Perd.* 18; *Lig.* 9; *Phil. II*, 84; verbalinė reakcija: *Verr.* II, 4, 5; *Phil. IV* passim; *Phil. VI*, 12.

¹⁴ *Videtisne subito, iudices, virum fortissimum, M. Fonteiū, parentis et sororis commemoratione lacrimas profudisse?*

¹⁵ „Sakyk, nagi išdrįšk dabar pasakyti, kad nereikia pasitikėti garbingu vyru, tavo teisėju! Dairosi į šalis, jaudinasi, mano, kad mes neperskaitysime Kluvijaus parodymų. Klysti, perskaitysime, tuščia ir menka viltimi guodiesi. Skaityk Tito Manilijaus ir Gajaus Luscijaus Okrėjos parodymus [...]“

¹⁶ „Stengiasi man padėti ženklaus kaltintojas: mostais rodo Gnėjų Pompėjų pasielgus nežinant – tarsi lengvesnis nusikaltimas būtų, tokią valstybę tvarkant ir didžiausiems darbams vadovaujant, padaryti ką nors, ką žinai esant neleistina, negu kad išvis nežinoti, kas yra neleistina.“

¹⁰ „Sie (die antike Kunstrede – A. K.) ist ein potentieller Dialog, der sich zu einem wirklichen Dialog steigern kann“ Victor Pöschl, „Zur Einbeziehung anwesender Personen und sichtbarer Objekte in Ciceros Reden“, *Ciceroniana*, Hommages à Kazimierz Kumaniecki, publiés par Alain Michel et Raoul Verdière, Leiden: E. J. Brill, 1975, 206.

¹¹ Harold C. Gotoff, „Oratory: The Art of Illusion“, *Harvard Studies in Classical Philology*, 95 (1993): 288–313.

¹² *Nihil me clamor iste commovet sed consolatur, cum indicat esse quosdam civis imperitos sed non multos. Nunquam, mihi credite, populus Romanus hic qui silet consullem me fecisset, si vestro clamore perturbatum iri arbitraretur. Quanto iam levior est acclamatio! Quin continetis vorem indicem stultitiae vestrae, testem paucitatis!*

Abiem atvejais galima būtų svarstyti, kiek toji reakcija atspindi realią situaciją, kiek ji yra oratoriaus fikcijos vaisius. H. Gotoffas mano, kad minėtame *Pro Roscio Amerino* epizode Erucijaus elgesys nebūtinai turėjęs būti toks, kaip jį mums pateikia Ciceronas, atsainus ir niekinantis. Jules Humbertas, kategoriškai teigiantis, jog publikuotos Cicerono kalbos iš esmės skiriasi nuo teisme pasakytų, pasitelkia šį epizodą kaip pavyzdį, jog Ciceronas negalėjęs iš anksto numatyti kalbos strategijos, kuri rašytiniame tekste apibrėžta *partitio* dalyje (*Rosc. Am.* 35), bet vadovavosi priešininke reakciją sukelta taktika¹⁷. Į tai atsakydamas H. Gotoffas teigia, jog Ciceronas turėjęs pakankamai įžvalgumo iš anksto numatyti norimą Erucijaus reakciją ir sukurti norimą situaciją¹⁸.

Negalima nepritari ti nuomonei, kad oratoriaus kalboje daugelis dalykų, tarp jų ir publikos reakcija, gali būti fiktyvūs, savaip oratoriaus nušviesti ir interpretuoti. Šiuo atžvilgiu ypač pažymėtinas *Antrosios filipikos* pavyzdys: kalboje, kuri niekada nebuvo pasakyta žodžiu, paliekama realios kalbos fikcija – vaizduojama tariama Antonijaus reakcija į oratoriaus žodžius: *Non dissimulat, patres conscripti: apparet esse commotum; sudat, pallet* (*Phil. II*, 84)¹⁹. Be abejo, visas įmanomas priemonės oratorius pasitelkia svarbiausiam tikslui pasiekti – įtikinti. Kita vertus, užrašytas kalbos tekstas yra vienintelis mūsų turimas variantas ir jį suvokti turime kaip saviems dėsniams pavaldų literatūros kūrinį. Jam netaikytini tiesos ar netiesos kriterijai: literatūrinio kūrinio tiesa galioja tiek, kiek ji yra įtikinama²⁰. Taigi nagrinėdami Ci-

¹⁷ Jules Humbert, *Les plaidoyers écrits et plaidoiries réelles de Cicéron*, Paris: Presses Universitaires de France, 1925, 104–108.

¹⁸ H. Gotoff, *Op. cit.*, 302–303.

¹⁹ „Neapsimeta, tėvai senatoriai, išsидуoda esąs surerimęs: prakaituoja, blykšta.“

²⁰ Cf. Arist. *Poet.* 1451b.

cerono kalbas turime ne tiek stengtis išsiaiškinti, ar jose ištarti (parašyti) žodžiai atitinka realią tiesą, kiek pirmiausia atsakyti į klausimą, ko oratorius siekė ir ką pasiekė panaudodamas būtent tokią retorikos priemonę, būtent taip išdėstydamas argumentus, sukurdamas tokius charakterius ar parodydamas kalbos tekste publikos reakciją.

Šiuo būdu remiasi Wilfriedas Olbrichas, nagrinėdamas *Šeštosios filipikos* epizodą, kuriame sukurtas dialogas su publika panaudojant numanomą jos verbalinę reakciją į oratoriaus žodžius:

*Sed redeo ad amores deliciasque vestras, L. Antonium, qui vos omnis in fidem suam recepit. Negatis? Num quisnam est vestrum qui tribun non habeat? Certe nemo. Atqui illum quinque et triginta tribus patronum adoptarunt. Rursus reclamatis? Aspici te illam a sinistra equestrem statuam inauratam, in qua quid inscriptum est? 'Quinque et triginta tribus patrono.' Populi Romani igitur est patronus L. Antonius. Malam quidem illi pestem! clamori enim vestro adsentior. Non modo hic latro quem clientem habere nemo velit sed quis unquam tantis opibus, tantis rebus gestis fuit qui se populi Romani victoris dominique omnium gentium patronum dicere auderet? (Phil. VI, 12)*²¹

Nukrypdamas nuo pagrindinės kalbos temos – senate priimto nutarimo siųsti delega-

²¹ Tačiau grįžtu prie jūsų brangiojo numylėtinio Liucijaus Antonijaus, visus jus priėmusio į savo globą. Nesutinkate? Ar bent vienas iš jūsų nepriklauso tribai? Tikrai tokio nėra. Tačiau trisdešimt penkios tribos pasirinko jį savo patronu. Vėl prieštaraujate? Pažvelkite kairėn į aną paausotą raitelio statulą: kas ant jos įrašyta? „Trisdešimt penkios tribos savo patronui.“ Taigi Liucijus Antonijus yra romėnų tautos patronas. Tegu jį nelaboji! – visiškai pritariu jūsų šūksniams. Ne tik šis plėšikas, kurio niekas net kaip kliento nenorėtų turėti, bet ar yra kada nors yra buvęs tokiais turtais, tokiais žygdarbiais pasižymėjęs žmogus, kad jis drįstų vadintis romėnų tautos, visų genčių nugalėtojos ir valdovės, patronu?

ciją pas Marką Antonijų su reikalavimais nutraukti Mutinos apgultį – Ciceronas pašiepimai atsiliepia apie Antonijaus bendrininkus (*Phil. VI*, 10–11). Priėjęs prie jo brolio Lucijaus, Ciceronas tyčia pavadina jį romėnų tautos patronu, nurodydamas čia pat, Forume, esančios statulos dedikaciją²². Išprovokuodamas publikos nepritarimo šūksnius, oratorius siekia parodyti savo paties ir liaudies požiūrio į valstybės priešus vienovę. Šitaip tarsi draminiėje scenelėje suvaidinamas atkurtas Cicero, atstovaujancio senatui, ir jo publikos sutarimas²³.

Ketvirtoji filipika išsiskiria iš viso Cicero kalbų korpuso tuo, kad joje panašus žaidimas publikos reakcija funkcionuoja ne kaip pavienis epizodas, bet tampa kalbos strategija. Mat visa kalba sukomponuota kaip improvizuotas ar net teatrališkai suvaidintas oratoriaus dialogas su auditorija, kai publikos atsakymus atstoja numanoma jos reakcija, atsiskleidžianti pačiame kalbos diskurse. Žinoma, nesuklystume teigdami, kad visoms Cicero kalboms būdinga tam tikra orientacija į adresatą, nes tai slypi pačioje oratoriaus kalbos, kaip žanro, prigimtyje. Tačiau akivaizdu, kad ne visose kalbose Ciceronas vienodai gausiai vartoja dialogo elementus ir ne visos kalbos taip aktyviai apeliuoja į klausytojų reakciją kaip *Ketvirtoji filipika*. Oratorius siekia ne tik atpasakoti Fo-

rume susirinkusiai Romos liaudžiai tik ką pasibaigusio senato posėdžio nutarimus bei perteikti norimą informaciją, bet ir sukelti publiką, kad aktyviai reaguotų ir pritarimą jo teiginiams. Todėl per visą kalbą jis nuolat stengiasi aktyvinti publiką, formuluodamas klausimus taip, kad sukeltų norimą verbalinį ir neverbalinį pritarimą, kuris numanomas iš turimo kalbos teksto.

Ciceronas pradeda kalbą, suformuluodamas svarbiausią tos dienos senato posėdžio išdavą: *Nam est hostis a senatu nondum verbo appellatus, sed re iam iudicatus Antonius* (*Phil. IV*, 1)²⁴. Kaip galime suprasti iš kito sakinio, minia entuziastingai šūksniais sutiko Antonijaus įvardijimą priešų: *Nunc vero multo sum erectior quod vos quoque illum hostem esse tanto consensu tantoque clamore approbavistis* (*Phil. IV*, 1)²⁵. Marko Antonijaus paskelbimas valstybės priešų (*hostis publicus*) yra viena iš pagrindinių visų *Filipikų* temų ir svarbiausias Cicero politinės kovos tikslas aptariamuoju laikotarpiu. Gruodžio 20 d. Forume susirinkusiai miniai oratorius siekia parodyti, kad, nepaisant to, jog Antonijus oficialiai dar nėra paskelbtas priešų, šios dienos senato nutarimas įrodo, kad jis tokiu laikomas. Mat senate buvo ypatingai pagirti Antonijui nepakluse legionai ir prieš jį stoję karvedžiai.

Ciceronas sąmoningai komponuoja kalbą taip, kad joje nuolat atsispindi, kaip reaguoja auditorija į kiekvieną jo minimą asmenį, kiekvieną išskirtą teiginį. Palankiai sutinkamas jaunojo Cezario įsūnio Oktaviano (būsimojo princeps Augustus) vardas (*Laudo, laudo vos, Quirites, quod gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi adolescentis vel pueri potius* –

²² Apie aplinkos panaudojimą kalbos įtikinamumui sustiprinti žr. Ann Vasaly, *Representations. Images of the World in Ciceronian Oratory*, Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1993, 40–87; Jerzy Axer, „Tribunal-Stage-Arena: Modelling of the communication situation in M. Tullius Cicero’s judicial speeches“, *Rhetorica* 7 (1989): 299–311; Jerzy Axer, „Śmierć gladiatora. O pewnych aspektach techniki retorycznej w mowie Cyncerona *Pro Milone*“, *Eos* 77 (1989): 31–43; Jerzy Axer, *The style and the composition of Cicero’s Speech Pro Quinto Roscio*. Warszawa, 1979; Audronė Kučinskienė, „Cicero *Pirmoji kalba prieš Katiliną*. Jupiterio Saugotojo akivaizdoje“, *Gimtasis žodis*, 2002 / 12, 27–30.

²³ Wilfried Olbrich, *Op. cit.*, 116–118.

²⁴ „Antonijus senato paskelbtas priešų – dar neįvardytas tuo žodžiu, bet jau nuteistas priimtu sprendimu.“

²⁵ „Štai dabar esu dar labiau tuo įsitikinęs, nes jūs tokiu vieningu, tokiu visuotiniu pritarimu ir savo šauksmais patvirtinote, kad jis yra priešas.“

Phil. IV, 2)²⁶ džiaugsmingai pritariama Marso legiono, prisidėjusio prie Oktaviano ir nepaklususio konsulo Antonijaus valdžiai, poelgiui (*Praeclare et loco, Quirites, reclamazione vestra factum pulcherrimum Martialium comprobavistis* – *Phil. IV, 5*)²⁷. Keletą kartų oratorius formuluoja savo teiginius kaip retorinius klausimus. Nors atsakymas į juos savaime numanomas ir semantiškai nebūtinai, vis dėlto oratorius čia pat parodo publikos atsaką, kuris formaliai atstoja dialogo repliką:

*Quid? D. Bruti iudicium, Quirites, quod ex hodierno eius edicto perspicere potuistis, num cui tandem contemnendum videtur? Recte et vere negatis, Quirites (Phil. IV, 7)*²⁸.

*Num igitur utrum horum sit dubitare possumus? Atque ut vos una mente unaque voce dubitare vos negatis, sic modo decrevit senatus, D. Brutum optime de re publica mereri, cum senatus auctoritatem populique Romani libertatem imperiumque defenderet (Phil. IV, 8)*²⁹.

Įdomus ir efektingas yra epizodas, kuriame Ciceronas retoriškai kreipiasi į priešininką (*Quae exspectas, M. Antoni, iudicia graviora?*) ir tuoj pat vietoj atsakymo ima vardyti senate priimtus nutarimus, įrodančius, kad Antonijus visuotinai smerkiamas ir laikomas priešu. Ilgoką sakinį oratorius baigia sąlygos saki-

niu (*nisi forte...*), tarsi pasitikslindamas, ar kartais iš klausančiųjų nėra nepritariančių tokiam požiūriui. Kitas sakinytis yra atsakymas, įrodantis, kad publika visiškai pritaria kalbančiajam:

*Quae exspectas, M. Antoni, iudicia graviora? Caesar fertur in caelum qui contra te exercitum comparavit; laudantur exquisitissimis verbis legiones quae te reliquerunt, quae a te arcessitae sunt, quae essent, si te consulem quam hostem maluisses, tuae: quarum legionum fortissimum verissimumque iudicium confirmat senatus, comprobatur univ ersus populus Romanus, nisi forte vos, Quirites, consulem, non hostem iudicatis Antonium. Sic arbitrar, Quirites, vos iudicare ut ostenditis (Phil. IV, 6–7)*³⁰.

Šitaip per visą kalbos eigą nuolat „girdėti“ susirinkusios publikos reakcija (*Phil. IV, 1; 2; 5; 6; 7; 8; 11*), nuolat kuriamas dialogo su auditorija išpūdis. Akivaizdu, kad toks dėmesys publikos reakcijai nėra atsitiktinis. Jis pasirinktas kaip kalbą vienijanti ir organizuojanti priemonė, teikianti monologiškai kalbėsenai dialogo bruožų. Kalbos pabaigoje, tarsi reziumuodamas, Ciceronas ragina tautą laikytis tos nuomonės, kurią ji taip aiškiai parodžiusi per visos kalbos eigą (*Reliquum est, Quirites, ut vos in ista sententia quam prae vobis fertis perseveretis. – Phil. IV, 11*)³¹, ir dar kartą konstatuoja jos ypatingą pritarimą senato sprendimams (*Numquam maior consensus vester in ulla causa fuit; numquam tam vehementer cum senatu*

²⁶ „Giri, giriu jus, kviritai, už tai, kad nuoširdžiausiu pritarimu palydite iškilais jaunuolio, dar kone vaiko, vardą.“

²⁷ „Puikiai ir pačiu laiku, kviritai, savo šūksniais parodote pritarimą šauniam Marso legionierių poelgiui [...]“

²⁸ „O kaip Decimo Bruto sprendimas, kurį iš jo šandienos edikto galėjote pažinti, ar kam nors jis atrodo nepriimtinas? Aiškiai ir teisingai parodote savo pritarimą, kviritai.“

²⁹ „Ar galime abejoti, kas yra kas? Kaip jūs viena valia ir vienu balsu neigiate abejoją, taip ir senatas ką tik nutarė, kad Decimas Brutus puikiai pasitarnavo respublikai, gindamas senato autoritetą, romėnų tautos laisvę bei valdžią. Gindamas nuo ko?“

³⁰ „Kokio dar rimtesnio pasmerkimo lauki, Markai Antonijau? Keliamas į padanges Cezaris, parengęs prieš tave kariuomenę, iškalbingiausiais žodžiais giriami tave apleidę legionai, kurie buvo tavo surinkti, kurie tebebūtų tavo, jei būtum labiau norėjęs būti konsulas negu priešas. Šių legionų narsiausią ir teisingiausią sprendimą patvirtina senatas, visuotinai jam pritaria romėnų tauta – nebent jūs, kviritai, laikytumėte Antonijų konsulu, o ne priešu? Taip, kviritai, manau, jūs aiškiai parodote, ką manote.“

³¹ „Telioka jums, kviritai, laikytis tokios nuomonės, kurią taip aiškiai išreiškiate.“

consociati fuistis. – *Phil. IV, 12*)³². Manytume, kad čia ir slypi svarbiausias kalbos strateginis sumanymas. Per visą kalbą „skambąs“ publikos pritarimas turi liudyti bei patvirtinti liaudies pritarimą senato, kuriam atstovauja oratoriai, sprendimams ir Cicerono, kaip tautos lyderio naujoje politinėje situacijoje, vaidmenį. Kaip savo konsulavimo metais (63 m. pr. Kr.) Katilinos sąmokslu akivaizdoje, dabar, gyvenimo pabaigoje, Ciceronas vėl jaučiasi buriantis visus doruosius Romos piliečius (*boni*) kovai prieš bendrą priešą ir įgyvendinantis svarbiausią savo gyvenimo politinį *credo* – visų luomų santarvę (*concordia omnium ordinum*). Tad kalboje nuolat pabrėžiama tautos vieningumo bei visuotinio pritarimo senatui idėja: *tanto consensu tantoque clamore approbavistis* (*Phil. VI, 1*), *vos una mente unaque voce dubitare vos*

negatis (8); *negat Gallia, negat cuncta Italia, negat senatus, negatis vos* (9)). *Numquam maior consensus vester in ulla causa fuit; numquam tam vehementer cum senatu consociati fuistis* (12); *vestra cum senatu concordia tanta quanta numquam fuit* (15). Pridursime, kad 43 m. pr. Kr. sausio 1 d., vėl kalbėdamas tautos susirinkime ir prisimindamas *Ketvirtosios filipikos* situaciją, Ciceronas ypač pabrėš tame susirinkime skambėjusį vieningą susirinkusiųjų pritarimą³³. Kaip tik šią idėją materializuoja ir patvirtina per visą kalbą nuolat pabrėžiama pritariamoji publikos reakcija. Taigi pagrindine *Ketvirtosios filipikos* tema tampa senato ir liaudies *consensus*, kuris perteikiamas ne tik kalbos turiniu, bet ir teatrališkai sukurta pokalbio su publika ir jos aktyvaus pritarimo iliuzija.

Markas Tulijus Ciceronas. Ketvirtoji filipika

1. Neįtikėtina jūsų gausybė, kviritai, ir toks didelis susibūrimas, kokio, kiek pamenu, nėra buvę, įkvepia mane ginti respubliką ir atgauti viltį. Tiesa, ryžto man niekada nestigo: stigo tinkamo laiko, tad vos atsiradus prošvaistei, tapau jūsų vedlys į laivę. Jei būčiau mėginęs tai daryti anksčiau, dabar nebegalėčiau padaryti. Šiandien dieną, kviritai – kad nemanytumėte, jog čia vyksta koks menkavertis dalykas – buvo padėti būsimų veikslių pamatai. Antonijus senato paskelbtas priešas – dar neįvardytas tuo žodžiu, bet jau nuteistas priimtu sprendimu. 2. Štai dabar esu dar labiau tuo įsitikinęs, mat jūs taip vieningai, taip visuotinai pritardami ir savo šauksmais patvirtinote,

kad jis yra priešas. Galų gale kitos išeities nėra, kviritai: arba žmonės, parengę kariuomenę prieš konsulą, yra išdavikai, arba tas, prieš kurį tesėtai imtasi ginklų – priešas. Šią abejonę – ne todėl, kad tokios būta, bet kad nė negalėtų kilti – šiandien senatas išskleidė. Gajus Cezaris, savo uolumu, sumanumu, pagaliau tėvo palikimu gynęs ir ginantis valstybę bei jūsų laisvę, didžiausiais senato pagyrimais buvo pagerbtas. 3. Giriu, giriu jus, kviritai, už tai, kad nuoširdžiausiu pritarimu palydite iškilais jaunolio, dar kone vaiko, vardą. Daug ką pame-

³² „Dar niekada joks reikalas nesulaukė didesnio jūsų pritarimo, niekada taip ryžtingai nerėmėte senato.“

³³ *Quo quidem tempore, etiam si ille dies vitae finem mihi adlatus esset, satis magnum ceperam fructum, cum vos universi una mente atque voce iterum a me conservatam esse rem publicam conclamastis* (*Phil. VI, 2*). „Tačiau, net jei toji diena man būtų atnešusi gyvenimo baigtį, aš gavau pakankamą atlygį, kai jūs visi vienu balsu ir viena valia šaukėte, kad antrą kartą mano dėka išgelbėta respublika.“

nu, daug esu girdėjęs, daug skaitęs, kviritai; nieko panašaus, kiek mena amžių atmintis, nesu pažinęs: kai mus slėgė vergovė, kasdien didėjo neganda, neturėjome jokios apsaugos, baiminomės mirtino ir pražūtingo Antonijaus sugrįžimo iš Brundizijaus, šis jaunuolis priėmė visiems netikėtą ir išties nelauktą sprendimą surinkti nenugalimą tėvo karių kariuomenę ir Antonijaus šėlą, žiauriausių sumanymų sukurstytą, nukreipti nuo valstybės pražūtis. 4. Kas gi nesupranta, kad, jei Cezaris nebūtų parengęs kariuomenės, Antonijaus sugrįžimas būtų reikškęs mūsų pražūtį. Jis artinosi degdamas tokia neapykanta jums, susitepęs Svesoje, Brundizijuje nužudytų Romos piliečių krauju, taigi vien apie romėnų tautos pražūtį tegalvojo. Kas gi apsaugojo jūsų gyvybę ir laisvę, jei ne Gajaus Cezario kariauna, surinkta iš jo tėvo narsiausių karių? Senatas, pritardamas man, ką tik nutarė artimiausiu metu svarstyti klausimą dėl šio žmogaus pagerbimo ir apdovanojimo – dieviško ir nemirštam, derančio dieviškiems ir nemirštamiems jo nuopelnams. 5. Kas gi nemato, kad tokiu nutarimu Antonijus paskelbtas esąs priešas? Kaip kitaip galime vadinti tą, prieš kurį stojusiems karvedžiams senatas mano esant reikalinga skirti ypatingą pagerbimą?

Kaip? Argi Marso legionas, man regis, dieviška įžvalga gavęs to dievo, iš kurio, kaip pasakojama, kilusi romėnų tauta, vardą, argi šis legionas savo sprendimais dar anksčiau už senatą nepaskelbė Antonijaus priešų? Nes, jei jis nėra priešas, juos pačius, apleidusius konsulą, privalome laikyti priešais. Puikiai ir pačiu laiku, kviritai, savo šūksniais parodote pritarimą šauniam Marso legionierių poelgiui: jie atsivadė senato autoritetui, jūsų laisvei, visai respublikai, apleisdami tą priešą, plėšiką ir tėvynės žudiką. 6. Ir tai padarė ne tik drausiai ir narsiai, bet ir apgalvotai bei išmintingai, mat jie stovėjo Alboje, patogjame, gerai

įtvirtintame, netoliese esančiame narsių vyrų, ištikimų ir puikių piliečių mieste. Sekdamas šiuo narsumo pavyzdžiu, ketvirtasis legionas, vadovaujamas Lucijaus Egnatulėjaus, kurį senatas ką tik pelnytai išgyrė, prisidėjo prie Gajaus Cezario kariuomenės. Kokio dar rimtesnio pasmerkimo lauki, Markai Antonijau? Keliamas į padanges Cezaris, parengęs prieš tave kariuomenę, iškalbingiausiais žodžiais giriami tave apleidę legionai, kurie buvo tavo surinkti, kurie tebebūtų tavo, jei būtum labiau norėjęs būti konsulas negu priešas. Šių legionų narsiausią ir teisingiausią sprendimą patvirtina senatas, visuotinai jam pritaria romėnų tauta – nebent jūs, kviritai, laikytumėte Antonijų konsulu, o ne priešų? 7. Taip, kviritai, manau, jūs aiškiai parodote, ką manote.

O kaipgi municipijai, kolonijos, prefektūros? Manote, jos vertina jį kitaip? Visi mirtin-gieji vienu balsu pritaria, jog visiems, kuriems rūpi išsaugoti valstybę, reikia imtis ginklų prieš šį užkratą. O kaip Decimo Bruto sprendimas, kurį iš jo šiandienos edikto galėjote pažinti, ar kam nors jis atrodo nepriimtinas? Aiškiai ir teisingai parodote savo pritarimą, kviritai. Išties Brutų giminė ir vardas tarsi nemirtingųjų dievų dovana bei malonė suteikta valstybei ir kad įkurtų, ir kad sugrąžintų romėnų tautos laisvę. 8. Ką gi Decimas Brutus nusprendė dėl Marko Antonijaus? Neleidžia jo į provinciją, kariuomene pastoja kelią, visą Galiją, jau pačią savaime savo valia sukilusių ragina kariauti. Jei konsulas tebėra Antonijus, Brutus – priešas: jei Brutus – respublikos sergėtojas, Antonijus – priešas. Ar galime abejoti, kas yra kas? Kaip jūs viena valia ir vienu balsu neigiate abejoją, taip ir senatas ką tik nutarė, kad Decimas Brutus puikiai pasitarnavo respublikai, gindamas senato autoritetą, romėnų tautos laisvę bei valdžią. Gindamas nuo ko? Žinoma, nuo priešo: kokia dar gynyba nusipelno pagyrimo? 9. Be to, senatas pelnytai giria

Galijos provinciją ir šlovina pagarbiausiais žodžiais už tai, kad priešinasi Antonijui. Jei jį šioji provincija laikytų konsulu ir neįsileistų, didžiū nusikaltimu save suvaržytų: juk visos provincijos privalo paklusti konsulų teisei ir valdžiai. To nepripažįsta Decimas Brutus, imperatorius ir išrinktasis konsulas, respublikos labai gimęs pilietis; to nepripažįsta Galija, nepripažįsta visa Italija, nepripažįsta senatas, nepripažįstate jūs. Tai kas, išskyrus plėšikus, jį laiko konsulu? Net ir jie netiki tuo, ką sako, nes, kad ir kokie nedorėliai ir piktadariai būtų ir išties yra, negali nepritari visi mirtingųjų sprendimui. Tačiau viltis plėšti ir grobstyti apakina tuos, kurių nepasotino nei dovanotos valdos, nei paskirti sklypai, nei tos nesibaigiančios varžytinės; kurie šį miestą, piliečių turtą ir nuosavybę numatė sau kaip grobį; kurie mano nieko nestokosią, pakol čia yra ką plėšti, ką grobstyti; kuriems Markas Antonijus pažadėjo – o nemirtingieji dievai, prašau, nukreipkite ir atitolinkite šią lemtį! – išdalyti Romą. 10. Teišsipildo, kviritai, ko maldaujate, tegul bausmė už jo beprotybę krinta ant jo paties ir ant jo šeimos! Tikiu, jog tai įvyks. Nes manau, kad jau ne tik žmonės, bet ir nemirtingieji dievai susivienijo, kad išsaugotų respubliką. Jei stebuklais ir ženklais nemirtingieji mums pranašauja ateitį, tai jau aiškiai paskelbta, kad jam artinasi bausmė, o mums – išsivadavimas; jeigu toks visuotinis sutarimas negalėjo rasti be dievų paskatinimo, kaip galime abejoti dangiškųjų gyven-tojų valia?

11. Telioka jums, kviritai, laikytis tokios nuomonės, kurią taip aiškiai išreiškiate. Padarysiu kaip paprastai daro karvedžiai išrikiavę kariauną: nors mato karius kuo puikiausiai pasirengusius kautis, vis dėlto juos paragina; taip ir aš jus, besiveržiančius ir degančius troškimu atkovoti laisvę, dar paraginsiu. Jums, kviritai, teks kautis ne su tokiu priešu, su kuriuo galima sudaryti taiką. Jis nebe jūsų vergystės,

kaip anksčiau, bet įpykęs jūsų kraujo trokšta. Jam nebėra, rodos, malonesnio reginio už kraują, už žudynes, už piliečių kankinimą jo akyse. 12. Turite reikalą, kviritai, ne su nusikaltėliu ar nedorėliu, bet su žiauriu ir laukiniu žvėrimi, kuris, sykį įkliuvęs į vilkduobę, tenusibaigia. Mat jei iš jos išsikapstys, neišvengsime pačių žiauriausių bausmių. Tačiau dabar mes jį tvirtai laikome, spaudžiame ir tramdomė turimomis pajėgomis, o netrukus ir dar didesnėmis, kurias artimiausiomis dienomis parengs naujieji konsulai. Negailėkite jėgų, kviritai, kaip jūs ir darote. Dar niekada joks reikalas nesulaukė didesnio jūsų pritarimo, niekada taip ryžtingai nerėmėte senato. Ir neuostabu: juk kalbama ne apie tai, kokiomis sąlygomis laimėsime, bet ar laimėsime, ar nukankinti negarbingai mirsime. 13. Nors mirtį pati prigimtis yra paruošusi, nuo žiaurios ir negarbingos mirties paprastai apsaugo narsumas, kuris yra romėnų genties ir prigimties savastis. Išsaugokite tą narsumą, kviritai, kurį jūsų protėviai kaip palikimą jums perdavė. Visa kita yra apgaulinga, netikra, laikina, mirtinga: vien narsumas tvirtai stovi, giliai suleidęs šaknis, jokia galia niekad nei išjudinti jo negalės, nei išrauti. Jo dėka jūsų protėviai iš pradžių visą Italiją nugalėjo, paskui Kartaginą sunaikino, Numantiją sugriovė, galingiausius karalius, karingiausias gentis šios valstybės galiai pajungė. 14. Jūsų protėviams, kviritai, teko susidurti su priešu, turinčiu savo valstybę, kurią, išdą, piliečių pritarimą ir santarvę, galimybę, reikalui esant, sudaryti taiką ar sutartį: šis jūsų priešas jūsų valstybę puola, pats jokios neturi, senatą, tai yra viso pasaulio tarybą, trokšta sunaikinti, pats jokios tarybos neturi; jūsų išdą išeikvojo, savo neturi. Kokią gali turėti piliečių santarvę, neturėdamas jokios bendruomenės? Kokia gali būti taika su tuo, kuris yra neįtikėtino žiaurumo, pasitikėjimo jokio. 15. Tai gi, kviritai, kova vyks tarp romėnų tautos, visu

genčių nugalėtojos, ir žmogžudžio, plėšiko, Spartako. Nors nuolat giriasi esąs panašus į Katiliną, nusikaltimu jam prilygsta, veiklumu nusileidžia. Anas, neturėdamas jokios kariuomenės, akimirksniu ją subūrė; šis ir turėtą kariuomenę prarado. Lygiai kaip Katiliną pažabojote mano uolumo, senato autoriteto, jūsų pastangų ir narsumo dėka, taip Antonijaus bedievišką plėšikavimą netrukus išgirsite esant užgniaužtą jūsų niekad neregėtos santarvės su senatu, kariuomenės bei jūsų vadų sėkmės ir

narsos dėka. 16. Aš pats, kiek įstengsiu pasiekti savo rūpesčiu, darbu, budėjimo naktimis, įtaka, patarimais, nieko nepraleisiu, ką manysiu esant naudinga jūsų laisvei; kitaip elgdamasis nusikalsčiau, neatsidėkodamas už jūsų man suteiktas gausias geradarybes. Šiandien, kalbant senate narsiausiam vyrui ir jūsų geriausiam bičiuliui Markui Servilijui bei jo kolegoms, puikiausiems vyrams, doriausiems piliečiams, po ilgo laiko man esant vadovu ir sumanytoju, pirmą kartą širdyse išsižiebė laisvės viltis.

*Versta iš: M. Tulli Ciceronis Orationes.
Vol. 2, ed. A. C. Clark, Oxford:
Clarendon Press, 1918.*

CICERO'S *FORTH PHILIPPIC*: MONOLOGUE INTO DIALOGUE

Audronė Kučinskienė

Summary

The publication consists of the first published translation of Cicero's *Fourth Philippic* into Lithuanian, accompanied by an article which analyses the phenomenon of dialogicity in the rhetorical speech as a literary genre. The reaction of the audience, incorporated into the text of the speech, creates the semblance of a dialogue between the orator and his listeners. The *Fourth Philippic* is the best extant example of this phenomenon, as the reaction of the audience here functions not only in certain individual

episodes of the speech, as is the case in other Cicero's speeches, but becomes the principal rhetorical device on which the whole strategy of the speech is built. We argue that by emphatic interpretation of the audience's reaction as full and unanimous assent to his statements, Cicero intends to theatrically convey the main message of the speech: the apparent consensus between the people and the senate, as well as his own role as the leader of the Roman people.

Gauta 2007-09-21
Priimta publikuoti 2007-12-06

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5,
LT-01513 Vilnius
El. paštas: audronekucinskiene@hotmail.com